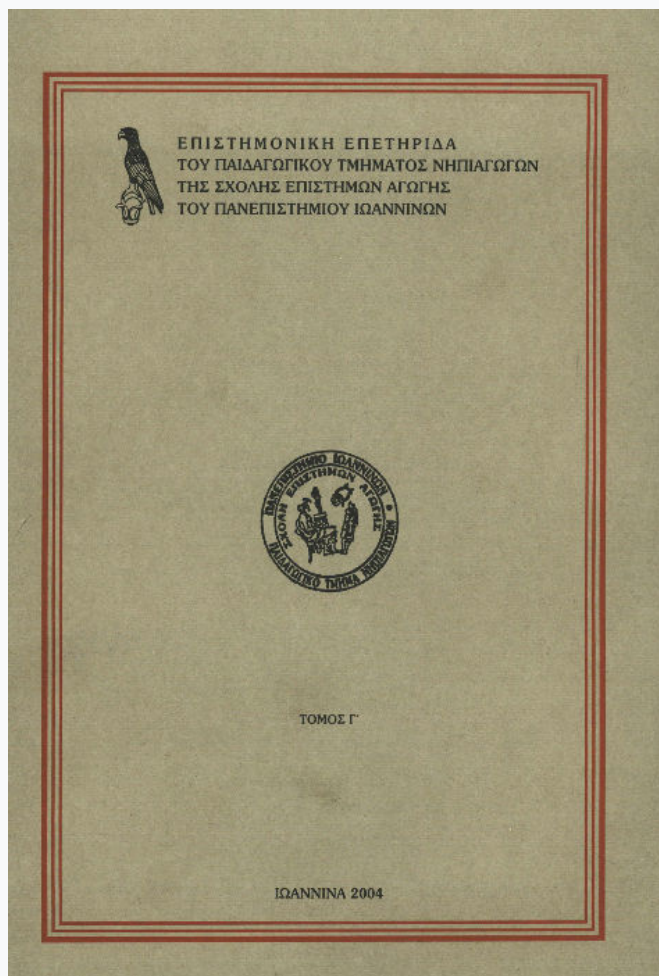

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 3 (2004)

Οι νόμοι του Πλάτωνα για την υβριστική
κακολογία και την κατάχρηση του δημοσίου
χρήματος

Χαράλαμπος Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/jret.961](https://doi.org/10.12681/jret.961)

Copyright © 2004, Χαράλαμπος Αποστολόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αποστολόπουλος Χ. (2015). Οι νόμοι του Πλάτωνα για την υβριστική κακολογία και την κατάχρηση του δημοσίου χρήματος. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 3, 9–23. <https://doi.org/10.12681/jret.961>

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΒΡΙΣΤΙΚΗ ΚΑΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΣ*

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ Κ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ
1910 - 2004

«Εξήντα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου εμφανίζεται μια πλημμυρίδα αναφορών από αυτόπτες μάρτυρες του έτους 1945. Έτσι δημιουργείται η δυνατότητα μιας ανεπανάληπτα ικανοποιητικής σύγκρισης της προοπτικής των νικητών με εκείνη των ηττημένων...»

»... Το πιο ενδιαφέρον βιβλίο προέρχεται όμως από ένα σοβιετικό στρατιώτη. Η προοπτική αυτή είναι μέχρι σήμερα ξένη για το γερμανικό κοινό. Καθώς ακόμη και η δημοσιογραφία της Ανατολικής Γερμανίας (DDR: Deutsche Demokratische Republik) με τις ιδεολογικές πομφόλυγες περί ηρώων του σοβιετικού στρατού δεν στάθηκε ποτέ σε θέση να αναθεωρήσει πραγματικά την γερμανική εικόνα (εντύπωση) για τον αγροίκο, απολίτιστο Ρώσο στρατιώτη. Μια αλλαγή κατέστη επιτέλους δυνατή με το “Ημερολόγιο Γερμανίας” του ερυθροφρουρού Wladimir Gelfand. Ο Gelfand, ο οποίος αρχικά ήθελε να γίνει συγγραφέας και μέχρι τον θάνατό του το 1983 ασκούσε το επάγγελμα του δασκάλου, περιγράφει τις βιαιοπραγίες επίσης του δικού του στρατού. Την νίκη διαδέχονται “πλιάτσικο” και βιασμοί, πράγματα που κατακρίνει ο Gelfand στις ημερολογιακές του σημειώσεις. Διαισθανόταν ότι τέτοιες βίαιες πράξεις θα καθόριζαν επί μακρόν την εικόνα των Γερμανών για τα μέλη του Ερυθρού στρατού. Γεμάτος πίκρα σημείωνε ότι “μας θεωρούν καλό-

* Το πολύτιμο ένυσμα για μια βαθύτερη ενασχόληση με το πλατωνικό έργο *Νόμοι*, χρονικά τελευταίο, αλλά πρώτο σε όγκο και διαλογισμούς πολιτικής Φιλοσοφίας και φιλοσοφικής - παιδαγωγικής Ηθικής, - έλαβα στο πανεπιστήμιο Humboldt του Βερολίνου κατά το χειμερινό εξάμηνο του 2004/2005, όταν συμμετείχα σε ομώνυμο σεμινάριο υπό την εποπτεία του διακεκριμένου καθηγητού Volker Gerhardt.

καρδους και απλους αλλά συγχρόνως και τραχείς, ναί, άγριους μάλιστα ανθρώπους· συχνά μας περιγελούν, παρ' όλο που εμείς είμαστε οι νικητές και κυρίαρχοι...»).

Tillmann Bendikowski, "Η ώρα των νικητών" (Die Stunde der Sieger), στο φύλλο Απριλίου 2005 της *Finiancial Times Deutschland-Kompakt*.

Αντί Προλόγου

Έχει καταστεί κοινός τόπος πλέον, «η επίγνωση ότι τα τελευταία χρόνια η ελληνική κοινωνία έχει αλλάξει αισθητά προς την κατεύθυνση της αντι-κοινωνικής συμπεριφοράς, της αχαλίνωτης ιδιοτέλειας, της "ζούγκλας"»¹. Η καθολικευση της διαφθοράς² επιβάλλει, πράγματι, «να συνειδητοποιήσουμε τους ορισμούς: Διαφθορά είναι η πλήρης φθορά, η εντελής. Και κοινωνική διαφθορά, η πλήρης φθορά των σχέσεων κοινωνίας, η καταστροφή ή αχρήστευση των προϋποθέσεων του συλλογικού βίου. Την κοινωνική διαφθορά συνιστούν οι συμπεριφορές εγωκεντρικής θωράκισης, επιθετικής ιδιοτέλειας, η προτεραιότητα της ατομικής εξασφάλισης, διευκόλυνσης, ηδονής, η αλογία των ενορμήσεων φιλαυτίας»³.

Στην συνειδητοποίηση των ορισμών μπορεί να συμβάλλει όμως και η αποτίναξη του πυκνού ερεινίου χιονοστρώματος της λησμονιάς που φαίνεται να έχει καλύψει τα πάντα στον ταλαίπωρο τόπο μας: Οδούς και οδόσημα και οδοστρωτήρες, μέχρι και αυτούς ακόμη τους «δασκάλους»⁴. Είναι καιρός να αρθρούμε στο επίπεδο της αυστηρής α-λήθειας του Πλάτωνα λ.χ., για να καταλάβουμε το χάλι μας σ' όλη τη βαθύτητα και γυμνότητά του⁵. Άλλωστε, ποιά άλλη σημασία μπορεί να έχει η φιλοσοφική εργασία σήμερα, αν δεν είναι problemorientiert, αν δεν θέλει να καταλήξει μια αναχωρητική, περιττή δραστηριότητα λογίων, που απλώς πολλαπλασιάζει το απόθεμα μιας ειδικής βιβλιογραφίας; Όταν φαίνεται να διολισθαίνουμε σε ολοένα πιο πρωτόγονες

1. Χρήστου Γιανναρά, «Η ατομία ως διαφθορά», στην: *Καθημερινή* της 8/10/2006.

2. Πρβλ. Αναστάσι Παπαληγούρα, *Περί διαφθοράς ή η χαμένη τιμή της πολιτικής*, Αθήνα 2001 (εκδ. Κόκτος), ιδίως το κεφ. «Η "κοινωνικοποίηση" της απαξίας», σελ. 53-65.

3. Χ. Γιανναρά, ο.π.

4. Πρβλ. Χρήστου Μαλεβίτση, «Η λησμονιά», επιφυλλίδα δημοσιευμένη στην *Καθημερινή* της δεκαετίας του '90.

5. Πρβλ. και Εμμ. Μικρογιαννάκη (επιμ.), *Πλάτωνος Νόμοι*. Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου (7-8 Μαΐου 2001), Αθήνα - Κομοτηνή 2003, IX - X (πρόλογος): «Βασική διαπίστωση: ο Πλάτων είναι σύγχρονος. Συντελεί ίσως περισσότερο από οποιονδήποτε στοχαστή ή πολιτειολόγο στην όξυνση της πολιτειακής σκέψευσης».

μορφές κοινωνικής οργάνωσης και κοντεύουμε να καταστούμε «μια χαλαρή κοινωνία σύγχρονων νομάδων, όπου θα ισχύει μόνο το δίκαιο της αρπαχής!»⁶, —ή ακόμη, το: «μυσάλληλον το Ελληνικόν», η εκβαρβάρωση, η παρακμή...

6. Α. Παπαληγόρου, ό.π., σελ. 54-55. Πρβλ. και Δημήτρη Λιαντίνη, *Γκέμμα*, Αθήνα 2006 (επανέκδ.), passim. Δες κυρίως όσα συγκλονιστικά λέγει ο Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes* (= UdA), München 1998 [1918/1922] (Ungekürzte Sonderausgabe in einem Band), σελ. 746 κ.ε., ιδίως 781 κ.ε. (ελλην. μεταφ. Λ. Αναγνώστου: «*Η παρακμή της Δύσης*», Αθήνα 2004 [Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός], τ. 2, σελ. 208 κ.ε., ιδίως 220 κ.ε.), για τους «φελλαχολαούς»! «Μια άμορφη και κατά συνέπεια μια ανιστορική μάζα», — είναι, κατά τον Spengler, το πρακτικό αποτέλεσμα συνήθως των αφηρημένων εκείνων, κοσμοπολιτικών ψευδοδανικών «που θέλουν να διορθώσουν τον κόσμο» (ελλην. μτφρ., σελ. 230). Σε μια καταθλιπτική ατμόσφαιρα απουσίας της Ιστορίας, οι άνθρωποι ανίκανοι να συνειδητοποιηθούν ως κρίκοι μιας συνεχούς ιστορικής πορείας ενός έθνους, κατατούνται παγκόσμιονι φελλάχοι και άμορφη μάζα. Σύμφωνα με τον Spengler πάντοτε, «οι σημερινοί Έλληνες είναι ένα μόρφωμα του μαγικού πολιτισμού, το οποίο αναπτύχθηκε πρώτα μέσω της χριστιανικής Εκκλησίας, αργότερα μέσω της ιερής γλώσσας αυτής της Εκκλησίας και τέλος μέσω του ονόματος αυτής της Εκκλησίας» (ibida, σελ. 220 κ.ε.). Έθνη αποκαλεί ο ίδιος ειδικότερα, «τους λαούς που αντιπροσωπεύουν έναν πολιτισμό... ξεχωρίζοντάς τους ήδη με αυτή την λέξη από τα μορφώματα πριν και μετά τον πολιτισμό. Εκείνο που συνέχει εσωτερικά αυτούς τους πιο σημαντικούς απ' όλους τους μεγάλους συνδέσμους δεν είναι μόνο μια έντονη αίσθηση του "εμείς". Στη βάση των εθνών βρίσκεται μία ιδέα» (210). Αντίθετα, «αυτά που βιώνουν οι πρωτογενείς λαοί και οι φελλαχολαοί είναι εκείνο το συχνά αναφερόμενο ζωολογικό πάνω-κάτω, ένα απογραμμάτιστο γίνεσθαι όπου χωρίς στόχο και χωρίς σχεδιασμένη διάρκεια συμβαίνουν πολλά, τελικά όμως τίποτε σημαντικό» (211). «Υπάρχουν λαοί απολλώνειν, φαουστικοί και μαγικοί τύπου» (210), ανάλογα με τον ιδιαίτερο ψυχισμό της ενότητάς τους συγκροτούν. Απολλώνεια ψυχή έχουμε στον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό (από το 1100 π.Χ.), φαουστική στον Δυτικοευρωπαϊκό (από το 900 μ.Χ.) και μαγική στον Αραβικό (πρώτη χιλιετηρίδα μ.Χ.), όπου εντάσσονται και ο Πρωτοχριστιανισμός, η θρησκευτική Φιλοσοφία των Πατέρων της Εκκλησίας, η Γνώση και ο Νεοπλατωνισμός (βλ. αναλυτικά Χαράλαμπος Αποστολόπουλος, «Ανθρώπος, Πολιτισμός και Τεχνική στον Oswald Spengler», στην: *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 18 (2001), σελ. 141-173, ιδίως 142 κ.ε.). Ο μαγικός πολιτισμός παρήγαγε «ως τελευταίο του μεγάλο λαϊκό δημιούργημα τον αραβικό λαό» (210), εφ' όσον κατά τον Spengler οι λαοί, γενικότερα, «δεν είναι πρωτογενείς ως προς την εσωτερική τους μορφή και ως προς όλη την εμφάνισή τους, αλλά έργα» του Α ή Β μείζονος πνευματικού πολιτισμού. Σημαντικό επίσης είναι να κατανοήσουμε την σημασία του επιθέτου *μαγικός*. Ιδιαίτερα αποκαλυπτικό είναι το εξής χωρίο της *Παρακμής*:

«Ο αρχαίος στοχαστής "θεάται", όπως η θεότης του Αριστοτέλη, ο 'Αραβ ψάχνει ως αλχημιστής το μαγικό μέσον, την φιλοσοφική λίθο, με την οποία θα αποκτήσει άνευ μόθου (mühe) τους θησαυρούς της φύσης (*), ο Δυτικοευρωπαίος αποσκοπεί να διαμορφώσει τον κόσμο κατά τη θέλησή του» (UdA, 1186 [μτφρ. δική μου· η υπογράμμιση στο πρωτότυπο]· ο αστερίσκος (*) ανωτέρω αναφέρεται στην εξής, άκρως διαφωτιστική για την ταυτότητα του Νεοέλληνα, υποσημείωση του ίδιου του Spengler: «Πρόκειται για το ίδιο πνεύμα που χαρακτηρίζει και την έννοια της "δουλείας"»

Σε μια εποχή, λοιπόν, «κατάστικτη από το ρύπο της διαρπαγής του δημόσιου πλούτου»⁷, —την οποία φαίνεται όντως να εγκαίνιασε η πρωτοφανής (ακόμη και για την πλέον υπανάπτυκτη αφρικανική χώρα) φράση-καταλύτης του Ανδρέα Παπανδρέου: «Δικαιούτο ο κύριος τάδε να κάνει ένα δώρο στον εαυτό του, αλλά όχι και πεντακόσια εκατομμύρια»⁸, —θα πρέπει να ακούσουμε την φωνή του Πλάτωνα στο τελευταίο βιβλίο των *Νόμων* του, όταν διακηρύσσει: «Ἐὰν τις τι κλέπτη δημοσίων μέγα ἢ καὶ σμικρόν, τῆς αὐτῆς δίκης δεῖν»⁹. Και η δίκη αυτή είναι, όπως θα δούμε, η ποινή του θανάτου, όταν πρόκειται για δικό μας πολίτη.

Σ' ένα τόπο επίσης, που συχνά θυμίζει τον «λάκκο με τα φίδια» και τους φαρμακερούς σκορπιούς της περίφημης εκείνης καντάτας του J. S. Bach¹⁰, όπου απουσιάζει παντελώς η εξανθρωπιστική αξία ριζικών ηθικών συναισθημάτων όπως εκείνων της αιδούς και της δίκης, για να θυμηθούμε και το αντίστοιχο πρωταγόρειο θεώρημα¹¹, —καλό θα είναι να θυμηθούμε

[της ενασχόλησης γενικώς, αλλά και της συναλλαγής, του “παζαρέματος”: der Geschäftsbegriff] στους Εβραίους, Πάρσους, Αρμένιους, Έλληνες, Άραβες, διαφοροποιώντας αυτήν από την αντίστοιχη εκείνη των δυτικοευρωπαϊκών λαών»). «Το μαγικό έθνος ως τέτοιο δεν έχει καμιά γήινη πατρίδα» (ελλην. μτφρ., σελ. 221), παρά αποτελεί μια θρησκευτική κοινότητα, όπως αυτή του ισλάμ στην περίπτωση του αραβικού λαού. Η «μαγική ιστορία» δε, είναι «για τους ανθρώπους της προοδευτικής πραγματοποίηση ενός παγκόσμιου σχεδίου καταρτισμένου από τον θεό, το οποίο μεταξύ αρχής και τέλους του κόσμου εφαρμόζεται [εφαρμόζεται] πάνω στους λαούς και μέσω των λαών» (ibida, σελ. 222). Συμπερασματικά, λοιπόν, για τον Spengler: «Ένα έθνος μαγικού τύπου είναι η κοινότητα των πιστών, ο σύνδεσμος όλων εκείνων που γνωρίζουν τον ορθό δρόμο προς την σωτηρία και το *ιντζμά* (=συνείνωση) αυτής της πίστης τους ενώνει εσωτερικά» (ibida, σελ. 215· η επεξήγηση δική μου).

7. Τασούλας Καραϊνιάκη, «Οι πιο καλοί οι μαθητές», στην: *Καθημερινή* της 15/09/2006.

8. Βλ. Χ. Γιανναρά, ο.π.

9. Νομ. XII, 941c 5/6.

10. Πρβλ. Johann Sebastian Bach, Kantate Nr. 52:

“Falsche Welt, dir trau ich nicht!

Hier muß ich unter Scorpionen

Und unter falschen Schlangen wohnen”.

11. Πρβλ. Πλατ. Πρωτ. 321c-324a, ιδίως 323b, όπου τονίζεται η αναγκαιότητα συμβολής των ηθικών αυτών συναισθημάτων για την ένταξη του συγκεκριμένου ανθρώπου στην κοινωνία ή και στο ανθρωπινό γένος (... ἄμῳς γέ πως μετέχειν... ἢ μὴ εἶναι ἐν ἀνθρώποις). Βλ. σχετικά και Κ. Ι. Δεσποτόπουλου, «Σχόλια στην Πολιτειολογία του Πλάτωνος», στην: *Φιλοσοφία* 2 (1972), σελ. 222-234, ιδίως 223-227. Δες επίσης πόσο επίμονα και διαχρονικά εμφανίζονται στον τόπο μας ακόμη τυπικά αρνητικά χαρακτηριστικά του ραγιά (ραγιά), όπως τα ακόλουθα: «υπερεγωισμός, φθόνος, φιλοκατηγορία και συκοφαντία», στην μελέτη του Αποστ. Ε. Βακαλόπουλου, *Ο χαρακτήρας των Ελλήνων. Ανι-*

τι λέει ο Πλάτων για όσους «ἐλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ» προσβάλλουν βαρύτατα και υβρίζουν τους άλλους κατά τρόπο που μόνον ως «Rufmord» μπορεί να χαρακτηριστεί¹², κατά τρόπο που μόνη η ακόλουθη αποστολική περικοπή φαίνεται να προσεγγίζει:

*Τάφος ανοικτός είναι ο λάρυγγάς τους,
με τη γλώσσα τους ήσαν δόλιοι,
φαρμάκι από οχιές είναι κάτω από τα χείλη τους.*

χνεύοντας την εθνική μας ταυτότητα, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 262-270. «To homo homini lupus, έχει πλήρη την εφαρμογή του στον τόπο μας» (ibida, σελ. 270). Διότι στον Έλληνα «ο φθόνος, γέννημα του παθολογικού και τραυματισμένου εγωισμού του, ο αδιάντροπος “ελληνικός” φθόνος, παρουσιάζεται με ξεχωριστή ένταση...» (σελ. 266), κυρώνοντας κάθε βαθύτερη προσπάθεια συντονισμού και συνεργασίας ή δημιουργίας παράδοσης και συνέχειας. Απαλλαγμένοι «από τον φθόνο με βίαιη και άδικη συμπεριφορά, δεν είναι μόνον οι πολιτικοί, αλλά και οι λόγιοι ή οι επιστήμονες προς άξιους συναδέλφους των. Η ιστορία μας παρουσιάζει πάμπολλα παραδείγματα καταδιώξεων μεγάλων επιστημόνων από φθονερούς συναδέλφους των. Δεν έχει παρά να ρίξει κανείς μια ματιά στα “Απομνημονεύματα” του Ε. Παπανούτσου, που δημοσιεύτηκαν τελευταία, για να ιδεί αξιοθρήνητες περιπτώσεις συκοφαντιών και χαφιεδισμού πνευματικών — δυστυχώς — ανθρώπων σε βάρος του. Χαρακτηριστικές επίσης παρόμοιες σκηνές σε δημόσιες υπηρεσίες μπορεί να παρακολουθήσει κανείς σε δύο διηγήματα του Αλέκου Δαμιανίδη και του Νίκου Πατασιού (περιοδ. “Διαγώνιος”, 10 (Ιαν.-Απρίλιος 1982) σελ. 38-43 και 49-53). Σ’ αυτά θα ιδεί πως ανάξιοι προϊστάμενοι ευνοούν το κλίμα του χαφιεδισμού και πως μεταβάλλουν τις υπηρεσίες τους σε ελεεινές σφηκοφωλιές που δύσκολα διαλύονται. Έτσι εξηγείται και ο φθόνος ανίκανων και αναξιοπρεπών — προωθημένων από πολιτικούς — διευθυντών ιδρυμάτων προς ικανούς υπαλλήλους ή συνεργάτες. Ο μόνος σκοπός τους είναι να τους μειώσουν, να τους εξευτελίσουν, να τους εξοντώσουν, για να διατηρήσουν την επιβολή τους. Οι περισσότεροι Έλληνες δεν έχουμε ακόμη συνειδητοποιήσει την καταστρεπτική δύναμη του “ελληνικού φθόνου»» (σελ. 267). Εμπορούμενος προφανώς από ίδια έντονα βιώματα συνεχίζει και πιο κάτω ο γνώστης πανεπιστημιακός δάσκαλος Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος την περιγραφή των «ανάξιων και ανασφαλών» προϊσταμένων, που «γίνονται λοντάρια εναντίον των ικανών και καταχρώμενοι τη δύναμη του αξιώματός τους τους βλέπτουν όσο και όπως μπορούν. Ένα Ιάγος, αν ανέβει, είναι ικανός με τις συκοφαντίες του, με τις μηχανορραφίες του να υποσκάψει τη ζωή μιας ολόκληρης υπηρεσίας, ενός γραφείου, ενός εργαστηρίου ή και μιας ολόκληρης πανεπιστημιακής σχολής, χάρη στις μεταμορφώσεις του τις απόλυτα πειστικές και στην αδιαφορία των Πόντιων Πιλάτων. Αυτή είναι η βαθύτερη σημασία του “αρχή άνδρα δεικνυσι”» (σελ. 269). Εδώ όντως ισχύει απόλυτα το δημοσθενικό «καὶ τύχης δείσθαι λαμπρᾶς», προκειμένου να μη βρεθείς ανάμεσα στους πολυπληθεῖς «κακοὺς ανασφαλείς, ματαιόδοξους και σαδιστές, που αποφασίζουν για ένα ζήτημά σου ή για το μέλλον σου ή και ακόμη για την τύχη σου και προχωρούν ασυνείδητα, αδίστακτα και αδιάντροπα προς την αδικία, ακόμη και σε βαθμό κακουργήματος» (σελ. 268).

12. *Rufmord*: έκφραση της γερμανικής για την βαρύτατη εκείνη δημόσια συκοφαντία, με την οποία καταστρέφεται η φήμη (το όνομα, *der Ruf*) κάποιου: ισοδυναμεί με τον φόνο (*Mord*) της τιμής και της υπόληψης, δηλ. τον (αναξίμακτο, εν τούτοις!) φόνο αυτού τούτου του προσώπου.

*Το στόμα τους είναι γεμάτο κατάρα και πικρία,
τα πόδια τους τρέχουν γρήγορα για να χύσουν αίμα,
καταστροφή και δυστυχία είναι στον δρόμο τους
και τον δρόμο της ειρήνης δεν εγνώρισαν.
Δεν υπάρχει φόβος Θεού εμπρός εις τα μάτια τους*¹³.

*

1. Στο ενδέκατο βιβλίο των *Νόμων* του, όπου παρουσιάζονται οι διατάξεις κυρίως του οικογενειακού και αστικού δικαίου που θα πρέπει να διέπουν μια ευνομούμενη πολιτεία, παραθέτει ο Πλάτων μεταξύ άλλων και τις απόψεις του για την ποινική αντιμετώπιση όσων μιλούν υβριστικά και συκοφαντούν τους άλλους. Ο σχετικός νόμος ακολουθεί κατά αξιοσημείωτο τρόπο την νομοθετική διάταξη που αφορά τον αποκλεισμό από τους δημόσιους χώρους των παραφρόνων, προηγείται δε εκείνης που εξορίζει από την πόλη και την χώρα τους ζητιάνους.

Διότι η ιδεώδης Πλατωνική πολιτεία αποκλείει εξ ορισμού την ακραία ένδεια¹⁴, εφ' όσον ίδιον μιας —ακόμη και κατά στοιχειώδη τρόπο—οργανωμένης κοινωνίας αποτελεί η προκαταβολική μέριμνα και πρόνοια για εκείνα τα μέλη της που παρά την σωφροσύνη, την αυτοπειθαρχία και εν γένει αρετή τους έτυχε να κατολισθήσουν σε κάποια συμφορά. Μόνον οι ελεύθεροι αυτοί πολίτες, ή και δούλοι ακόμη, αξίζουν κατά τον Πλάτωνα την συμπόνια μας και όχι όσοι απλώς πεινούν ή υποφέρουν από κάποια άλλη αιτία. Διό και καλείται ο νομοθέτης να εκδώσει χωρίς δισταγμούς τον άτεγκτο νόμο: *πτωχός μηδεις ήμιν εν τή πόλει γιγνέσθω*¹⁵. Εάν κάποιος επιμένει εν τούτοις να διεκδικεί τα προς το ζην με απαράδεκτα παρακάλια¹⁶, οφείλουν οι εντεταλμένοι με την φύλαξη της αγοράς, της πόλης και της χώρας (*ἀγορανόμοι - ἀστυνόμοι - ἀγρονόμοι*) να τον εκδιώξουν από τους (αντίστοιχους) χώρους ευθύνης τους, εξορίζοντάς τον εν τέλει και παραπέμποντάς τον εκτός συνόρων, —*ὅπως ή χώρα τοῦ τοιοῦτου ζῶν καθαρά γίγνηται τὸ παράπαν*¹⁷.

Όσον αφορά τους *μαινομένους*, και σ' αυτήν την περίπτωση ο Πλάτων εμφανίζεται απόλυτος νομοθετώντας τον πλήρη αποκλεισμό τους από τον δημόσιο χώρο της πόλης, με ευθύνη των οικείων τους, οι οποίοι σε εναντία περίπτωση υποχρεούνται στην καταβολή προστίμου αναλόγου με την οικο-

13. Ρωμ. 3, 13-18.

14. Νομ. XI, 936b 8 *πτωχείαν τήν ἐσχάτην*.

15. Νομ. XI, 936c 1/2.

16. Νομ. XI, 936c 3 *εὐχαῖς βίον ἀνθρώποις συλλεγόμενος*.

17. Νομ. XI, 936c 6/7.

νομική τους επιφάνεια. Η σύντομη αυτή αναφορά στους τρελούς ενέχει όμως θέση εισαγωγής στον νόμο που ασχολείται με τα λεγόμενα εγκλήματα κατά της τιμῆς και της υπόληψης. Διότι λίγο-πολύ θεωρεῖ ο Πλάτων ψυχασθενείς και τους θερμοκέφαλους εκείνους και ανάγωγους που «ἐλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ», με την παραμικρή αφορμή, προσβάλλουν, λοιδοροῦν και συκοφαντοῦν τους ἄλλους¹⁸. Ἀλλά ας παρακολουθήσουμε καλύτερα ἀπὸ κοντὰ το πυκνὸ σε νοήματα και ἐπίκαιρες προοπτικές κείμενό του:

(Μαίνονται μὲν οὖν πολλοὶ πολλοὺς τρόπους· οὓς μὲν νῦν εἵπομεν, ὑπὸ νόσων, εἰσὶν δὲ οἱ διὰ θυμοῦ κακὴν φύσιν ἅμα και τροφὴν γενομένην, οἳ δὴ σμικρὰς ἔχθρας γενομένης, πολλὴν φωνὴν ἰέντες κακῶς ἀλλήλους βλασφημοῦντες λέγουσιν, οὐ πρόπον ἐν ἐννόμῳ πόλει γίνεσθαι τοιοῦτον οὐδὲν οὐδαμῇ οὐδαμῶς. Εἷς δὲ περὶ κακηγορίας ἔστω νόμος περὶ πάντας ὅδε· μηδένα κακηγορεῖτω μηδεὶς. Ὁ δὲ ἀμφισβητῶν ἐν τισὶ λόγοις ἄλλος ἄλλῳ διδασκέτω και μαθανέτω τὸν τε ἀμφισβητοῦντα και τοὺς παρόντας ἀπεχόμενος πάντως τοῦ κακηγορεῖν. Ἐκ γὰρ τοῦ κατεύχεσθαι τε ἀλλήλοις ἐπαρωμένους και δι' αἰσχρῶν ὀνομάτων ἐπιφέρειν γυναικίους ἑαυτοῖς φήμας, πρῶτον μὲν ἐκ λόγων, κούφου πράγματος, ἔργῳ μίση τε και ἔχθρᾳ βαρύνταται γίνονται· πράγματι γὰρ ἀχαρίστῳ, θυμῷ, χαριζόμενος ὁ λέγων, ἐμπιπλάς ὀργὴν κακῶν ἐστιαμάτων, ὅσον ἀπὸ παιδείας ἡμερώθη ποτέ, πάλιν ἐξαγριῶν τῆς ψυχῆς τὸ τοιοῦτον, θηριούμενος ἐν δυσκολίᾳ ζῶν γίγνεται, πικρὰν τοῦ θυμοῦ χάριν ἀποδεχόμενος. Μετεκβαίνειν δὲ αὐτὸς πῶς εἰώθασιν πάντες θαμὰ ἐν τοῖς τοιούτοις εἰς τό τι γελοῖον περὶ τοῦ ἐναντίου φθέγγεσθαι· ὁ τις ἐθιζόμενος οὐδεὶς πώποτε δὲ οὐ τοῦ σπουδαίου τρόπου ἦτοι τὸ παράπαν διήμαρτεν ἢ μεγαλονοίας ἀπώλεσεν μέρη πολλά. Ὡν δὴ χάριν ἐν μὲν ἱερῷ τὸ παράπαν μηδεὶς τοιοῦτον φθέγγεται μηδέποτε μηδὲν μηδ' ἐν τισὶ δημοτελέσι θυσίαις, μηδ' αὐτὸς ἐν ἄθλοις μηδ' ἐν ἀγορᾷ μηδ' ἐν δικαστηρίῳ μηδ' ἐν συλλόγῳ κοινῷ μηδενί· κολαζέτω δὲ ὁ τοῦτων ἄρχων ἕκαστος [ἀνατί], ἢ μηδέποτε ἀριστείων περὶ φιλονικίῃς, νόμον ὡς οὐ κηδόμενος οὐδὲ ποιῶν τὰ προσταχθέντα ὑπὸ τοῦ νομοθέτου. Ἐὰν δὲ τις ἐν ἄλλοις τόποις λοιδορίας ἄρχων ἢ ἀμννόμενος ὅστισόν μὴ ἀπέχεται τῶν τοιούτων λόγων, ὁ προστηγχάνων πρεσβύτερος ὢν τῷ νόμῳ ἀμννέτω,

18. Πρβλ. τον αφορισμό του Nietzsche ἀπὸ τα κατάλοιπά του (Nachlass): «Οἱ συκοφαντῆς δεν εἶναι παρὰ αρρώστιες ἄλλων, πον (απλῶς) ξεσποῦν πάνω στο δικό σου κορμί!» («Verleumdungen sind Krankheiten anderer, die an deinem Leibe ausbrechen»). Βλ. και κατωτέρω, σημ. 28.

πληγαῖς ἐξείργων τοὺς θυμῷ, ἐταίρω κακῷ, φιλοφρονουμένους, ἢ ἐνεχέσθω τῇ τεταγμένη ζήμει»¹⁹.

«Μαίνονται λοιπόν οι πολλοί με πολλούς τρόπους²⁰. αυτοί που μόλις αναφέραμε (sc. οι ψυχασθενείς) ἐξ' αἰτίας νόσου, υπάρχουν όμως και οι άλλοι (που μαίνονται) ἐξ' αἰτίας μιας ἐμφυτης κακῆς εριστικότητας που ἐνισχύεται (συνή) από την κακή ανατροφή²¹, ὅσοι, δηλαδή, στην παραμικρή διαφάνια ωρδόνται και ἐκτοξεύουν βαριές ὕβρεις (ο ἕνας στον ἄλλο), πράγμα καθ' ολοκληρίαν ἀπαράδεκτο για μια ευνομούμενη πολιτεία. Ἐνας, λοιπόν, και μοναδικός νόμος θα πρέπει να ἰσχύει για ὅλους ὅσον ἀφορᾷ την υβριστική κακολογία [κακογλωσσία, γλωσσοφαγία: κακηγορία²²], ο ἐξής: Κανείς δεν

19. Νόμ. XI, 934d 5-935c 7 (ἐλλήν. κείμενο ἀπὸ τοὺς August Diès και Joseph Souilhé-στην ἐκδόση της "Wissenschaftliche Buchgesellschaft", Darmstadt 21990: Platon, *Werke in acht Bänden*, τομ. 8/2 [Νόμ. 7-12], σελ. 414-416).

20. Πρβλ. γενικότερα για τὸ θέμα Hellmut Flashar, *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*, Berlin 1966. Τὴν γενικευμένη χρήση τοῦ ῥήματος *μελαγχολᾶν* ὡς συνωνύμου τοῦ *μαίνεσθαι* ἀντικατοπτρίζει ἡ χαρακτηριστική ἀποστροφή τοῦ Πλατωνικοῦ («Φαίδρου», 268 e: ὦ μοχθηρέ, *μελαγχολᾷς*, με τὸ νόημα περίπου τοῦ «εἰσαι τρελός, κατημένε»).

21. Για τὴν συνύπαρξη «φύσεως» και «τροφῆς» ἢ, ἐκφραστικότερα, «τροφῆς τε καὶ παιδείας» πρβλ. ἐπίσης Νόμ. VI, 766a 1/2- IX, 870a 6- XII, 961b 2. Δες ἀκόμη Πολ. IV, 430 a 5 και Τιμ. 20 α 1. Ὅπως τονίζει και ο Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα*, Αθήνα 21980, σελ. 57 κ.ε.: «"Φύσις" εἶναι οἱ ὅποιες δυνάμεις και τάσεις ἐνυπάρχουν στον ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν βιολογική του ὑπόσταση. "τροφή τε και παιδεία" ἢ ἀπλῶς "τροφή" εἶναι οἱ ὅποιες ἐπιδράσεις δέχεται ο ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ κοινωνικό προπάντων περιβάλλον, εἴτε με καλλιέργεια μεθοδική εἴτε ἀμέθοδα και τυχαία. Οἱ δύο ὁμως αὐτοί ψυχοπλαστικοί παράγοντες πρέπει να συνυπάρξουν πρόσφορα και ἐναρμονισμένα, για να διαπλάσσουν τὸν ἄνθρωπο στην ἀρετή... Με τὴν ἀνθρωπολογική αὐτή διαπίστωση θεμελιώνεται ἡ ἀκραία και ολοκληρωτική μέριμνα, ὥστε να υπᾶρξει στην ὀρθή πολιτεία και ἡ "φύσις" τοῦ ἀνθρώπου "βελτίστη", και προπάντων ἡ "τροφή τε και παιδεία" τοῦ "ἀρίστη". Στην συνέχεια καταδεικνύει ο κ. Δεσποτόπουλος πῶς ἡ πλατωνική ἐξάραση τοῦ στοιχείου "φύσις" συνεπάγεται τὴν σύμπτωση ἀριστοκρατισμοῦ και δημοκρατισμοῦ και πῶς ἡ ἀνθρωποπλαστική λειτουργία της παιδείας προάγει τὴν ὑπόσταση της πολιτείας».

22. Για τὸ ἀντίστοιχο ῥήμα ἀναφέρει τὸ *Λεξικό Ρημάτων* της *Αρχαίας Ἑλληνικῆς* τοῦ Μακαρίου Π. Πελέκη, Αθήνα 1999, σελ. 656: «*κακηγορέω-ω* = μιλῶ υβριστικά για κάποιον ἢ για κάτι. Ἑτυμολογία: Τὸ ῥήμα εἶναι παρασύνθετο, παραγόμενο ἀπὸ τὸ σύνθετο ουσιαστικό ο *κακὴρὸς* (<κακός+ ἀγορεύω>): ο υβριστικός...». Πρβλ. και Πέτρου Βλαστοῦ, *Συνώνυμα και Συγγενικά*, Αθήνα 1931, σελ. 99. Ο Εμμανουήλ Κριαράς, *Λεξικό της Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημόδου Γραμματείας (1100-1669)*, τομ. 2, Θεσ/νίκη 1980, σελ. 229, ταυτίζει ἐπίσης τὴν κακογλωσσία με τὴν κακολογία, τὸ κουτσομπολιό, τὴν καταλάλη και τὴν συκοφαντία, παραπέμποντας και στο Liddell-Scott, ὅπου διαβάζουμε ὅτι ο ὅρος ἀπαντάται στον Πίνδαρο ἤδη. Σημειώνεται και ο ὅρος *κακηγορίας δίκη*: ἀγωγή ἐπὶ δυσφημία.

επιτρέπεται να προσβάλλει δημοσίως κανένα. Όποιος δε συζητώντας καταλήγει σε διαφορετικές εκτιμήσεις απ' ό,τι ο συνομιλητής του θα πρέπει να διδαχθεί αλλά και να διδάξει τον αντίδικο όσο και τους παρενυρισκομένους [sc. σ' ένα είδος επικοινωνητικού διαλόγου], απέχοντας από κάθε είδος προσβολής. Διότι με το να εκτοξεύονται και από τις δύο πλευρές κατάρες και δυσσιώγες απειλές, αισχρές ύβρεις που κάνουν τους εμπλεκομένους να μοιάζουν με γυναικούλες ("κατίνες") σε καυγά, προκύπτουν πρώτα-πρώτα από λόγια, ένα είδος τόσο ελαφρύ, — βαρύτερα, κατ' ουσίαν, μίση και έχθρες²³. Διότι όποιος με τα λόγια τον χαρίζεται σε κάτι που ελάχιστα αφήνει περιθώρια για χάρες όπως ο θυμός, παραφουσκώνοντας την οργή του με εδέσματα άνοστα, — επιφέρει την εξαγρίωση και πάλιν τον τμήματος εκείνου της ψυχής του που κάποτε εξημερώθηκε με την παιδεία και καταντώντας ζώο διάγει τον βίο κατά τρόπο προβληματικό²⁴, αφού ενέδωσε στην πικρή (γεύση και) πρόκληση του θυμού²⁵. Είθισται επίσης σε τέτοιες περιπτώσεις να τείνουν οι πάντες να εκστομίζουν γελοίους χαρακτηρισμούς για τους αντιπάλους τους. Δεν υπήρξε όμως ποτέ κανείς που να συνήθισε σ' αυτήν την τακτική με αλόβητη τη σοβαρότητά του ή χωρίς να χάσει, τουλάχιστον, τεράστια τμήματα της "περίσειας ψυχής", της μεγαλόφρονος δηλαδή και υψηλετούς συμπεριφοράς²⁶. Χάριν λοιπόν τούτων [των ιδιοτήτων] δεν θα πρέπει να εκστομίζονται ποτέ και από κανένα τέτοιες κακεντρέχειες σε ιερούς χώρους, ούτε στις δημό-

23. Πρβλ. Νόμ. IV, 717d 1. Για τις επιπτώσεις που έχουν αυτές οι έχθρες στην πολιτεία βλ. Winfried Knoch, *Die Strafbestimmungen in Platons Nomoi*, Wiesbaden 1960, σελ. 104.

24. Πρβλ. Νόμ. VI, 766a 1-4. Για την διαμέσου της Παιδείας μετατροπή του δυνάμει ανθρώπου σε ενεργεία άνθρωπο πρβλ. και Αρίστιππου Κυρηναίου: «ἀμεινον ἐπαίτην ἢ ἀπαιδεύοντων εἶναι. Οἱ μὲν γὰρ χρημάτων, οἱ δὲ ἀνθρωπισμοῦ δέονται» (Διογ. Λαέρτ. «Περὶ βίων, δογμάτων καὶ αποσφραγμάτων των ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων», II, 70, εκδ. Λιψίας 1759, σελ. 127), ἢ Δούκα Λασκάρεως (1222-1258): «ὥσπερ γὰρ ἐν ὅλῃ τῷ εἶδος, ἐν ἀνθρώποις ἡ παιδεία... τῆς δὲ παιδείας οἶον ὀφθαλμὸς καὶ ἀκοῦρα ἡ φιλοσοφία» (Κοσμικὴ δόλως, βιβλίο III: «Κοσμικὴ στήλη ἡ βίος»). Δες επίσης πῶς ἀρχίζουν οἱ παραδόσεις τοῦ Kant *Περὶ Παιδαγωγικῆς: Über Pädagogik*, στὴν ἐκδόση τοῦ Wilhelm Weischedel, *Werke in sechs Bänden*, Darmstadt 41983, τομ. VI, σελ. 697: «Ο ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο οὐ [πλάσμα] ποὺ χρῆζει διαπαιδαγωγήσεως».

25. Για τὸν θυμὸ δὲς τὰ ὅσα διεσδυτικά ἔχει γράψῃ ο Αριστοτέλης στὴν *Ρητορικὴ* του: B 2, 1378 a 31 κ.ε.

26. Τὴν ἰδία ἔννοια φαίνεται νὰ ἐκφράξῃ ο Αριστοτέλης με τὸν ὅρο «μεγαλοψυχία»: Hθ. Νικ. Δ 3, 1123 a 34 κ.ε. Πολιτ. Z 13, 1332 a 32 κ.ε., ὅπου ἀναφέρεται μάλιστα ρητά, ὅτι τὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἰδίου τοῦ κράτους ἐξαρτάται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ κατὰ πόσο οἱ πολῖτες τοῦ εἶναι φορεῖς μιᾶς ἐξευγενισμένης νοοτροπίας. Πρβλ. καὶ Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*, §3 (Edel und Gemein), στὴν: Kritische Studienausgabe [=KSA], hrsg. v. G. Colli und M. Montinari, τ. 3, σελ. 374 κ.ε.

σιες θυσίες, ούτε βέβαια στους αγώνες, στην αγορά ή στα δικαστήρια, ή σε οποιαδήποτε άλλη συγκέντρωση πολιτών. Την ευθύνη δε της τιμωρίας ας την έχει εκείνος που άρχει εκάστοτε αυτών των συνελεύσεων, διαφορετικά να μην του επιτραπεί να διεκδικήσει ποτέ [ξανά] υψηλά αξιώματα, εφ' όσον δεν ενδιαφέρεται για τους νόμους, ούτε διεκπεραιώνει όσα πρόσταξε ο νομοθέτης. Εάν δε κάποιος ευρίσκεται σε άλλους τόπους και δεν απέχει από λόγους προσβλητικούς, αδιάφορο εάν τους άρχισε ο ίδιος ή απλώς αμύνεται σε λοιδορίες που προηγήθηκαν, — τότε οφείλει κάθε μεγαλύτερος στην ηλικία που τυχαίνει να παρίσταται εκεί, να υπερασπισθεί τον νόμο, διαχωρίζοντας με την βία [“με ξύλο”] εκείνους που ενέδωσαν και έγιναν φίλοι με τον θυμό, έναν εταίρο τόσο κακό, ειδ' άλλως να υποστεί την καθορισμένη ποινή»²⁷.

Δεν είναι λοιπόν απλή υπόθεση, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, να σύρει κανείς την διαχωριστική γραμμή της ψυχασθένειας, όταν αντιμετωπίζει τον φοβερό ψυχικό εκχυδαϊσμό που στοιχειοθετεί ο θυμός και ο πληγωμένος εγωισμός. — Διότι ως *μανία* στοιχειοθετείται εδώ όχι μόνον η άμεση έκρηξη πάθους ή η αιφνίδια κρίση, αλλά και η διανοητική εκείνη έξις και στάση ψυχής που συνδυάζει σταθερά την αχαλίνωτη διάθεση με ένα ισχυρότατο ένστικτο ανταπόδοσης και εκδίκησης²⁸. — Αλλά και την «*άνευ θυμού*»²⁹ διακωμώδηση

27. Η μετάφραση δική μου. Η αντίστοιχη μετάφραση της «φιλολογικής ομάδας» των εκδ. Κάκτος («Αρχαία Ελληνική Γραμματεία», τ. 37, σελ. 83) διακρίνεται και σ' αυτή την περίπτωση για την τριτοκοσμική προχειρότητά της και την σκανδαλώδη, σε ορισμένα σημεία, παραποίηση του νοήματος του πλατωνικού κειμένου, όταν λ.χ. η φράση «ἐκ γὰρ τοῦ κατεῖχασθαι τε ἀλλήλους ἐπαρωμένους καὶ δι' αἰσχροῦν ὀνομάτων ἐπιφέρειν γυναικεῖους ἐκτοῖς φήμας» (934e 7 κ.ε.) αποδίδεται ανενδοιάστως ως «όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να φωνάζουν ή να βρίζει ο ένας τον άλλον με άσχημες εκφράσεις και να κακολογούν τις γυναίκες» (sic!). Οποῖος φεμινιστικός οίστρος, διερωτάται κανείς... 'Η μήπως, πρόκειται απλώς για χονδροειδή αδιαφορία;!... Ο ίδιος ο Πλάτωνας πάντως παραμένει και πιο κάτω, στο επόμενο, τελευταίο, βιβλίο των *Νόμων* (XII, 944 e) σαφής, όταν αντιμετωπίζει την μετατροπή ή μετάλλαξη του άνδρα σε γυνίκα ως τιμωρία, και δη την έσχατη, πρέπιονα τιμωρία, για τον *ῥιπάσπιδα*!

28. Πρβλ. ἤδη Constantin Ritter, *Platos Gesetze*, Leipzig 1896· νέα εκτύπωση Aalen 1985 (Scientia Verlag), σελ. 113. Δες ακόμη E. B. England (ed.), *The Laws of Plato*, Manchester 1921, Vol. II, p. 37: «Akin to madness is an angry temper freely indulged», ή πληρέστερα, p. 559: «Plato is not here describing fits of passion — Themistius's ὀλιγοχρόνιος μανία, Horace's *furor brevis* — but the habitual state of mind of one whose unusually strong instinct of retaliation has been nursed by constant indulgence. The “great voice” produced on a “little” occasion gives us the type in a flash». Πώς η μανιώδης αυτή παρόρμηση για εκδίκηση και ανταπόδοση συχνά εδράζεται σ' ένα βαθύτερο Ressentiment, — «μια ψυχική αυτοδηλητήριαση», — με ψυχοπαθολογικές αιτίες και συνέπειες, αναλύει αριστοτεχνικά ο Max Scheler στην περίφημη, έντονα από τον Nietzsche επηρεασμένη (πρβλ. ιδίως «*Zur Genealogie der Moral*», I

των πολιτῶν ἐκ μέρους των ποιητῶν λ.χ., ἀπαγορεύει με αὐστηρότητα ο Πλάτων³⁰: Με τὴν ἐξαίρεση ἴσως ορισμένων ἐλαχίστων περιπτώσεων, ὅπου φαίνεται νὰ ἐπιτρέπεται ἓνα εἶδος ψόγου, ἐφ' ὅσον γίνεται χωρὶς πάθος, «μετὰ παιδιᾶς»³¹, γιὰ χάριν τῆς νοθεσίας καὶ τῆς καταπολέμησης τῆς δειλίας³², ὀρίζεται λοιπὸν ὡς (ἀνώτερη) ποινὴ γιὰ τοὺς ἀπειθάρχητους παραβάτες τοῦ νόμου ἡ αὐθημερόν ἀπέλαση ἀπὸ τὴν χώρα.

Ἡ ἐπιβολὴ ποινῆς, ο ψόγος γενικότερα ἀλλὰ, παραπληρωματικά, καὶ ο ἐπαινος, ἀποσκοποῦν βέβαια σὲ κάτι βαθύτερο ποὺ φαίνεται νὰ συγκροτεῖ τὸν οὐσιαστικὸ στόχο τῆς Πλατωνικῆς νομοθεσίας: Τὴν ἐδραίωση ορισμένων ἠθικῶν ἀρχῶν, τὴν θέσπιση κανόνων γιὰ τὴν ἀγωγή καὶ τὴν παιδεία, ποὺ θὰ προσάγουν τὸ ὕψιστο ἀγαθὸ γιὰ τὴν πόλιν ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴ: Τὴν ἐσωτερικὴ εἰρήνη καὶ ομόνοια. Τούτῃ πραγματώνεται ὅταν ἐπιτυγχάνεται ἡ πρώτη καὶ καλύτερη ἀπ' ὅλες τὶς νίκες: Ἡ νίκη ἐπὶ τοῦ εαυτοῦ, τοῦτέστιν ἡ αὐτοκυριαρχία ἢ, ἀναλόγως, ἡ ἐπιβολὴ στὴν πόλιν τοῦ ἀρίστου τμήματος των πολιτῶν³³. Ἡ ἐπίτευξη λοιπὸν τῆς υψίστης αὐτῆς ἀρετῆς, ποὺ σηματοδοτεῖ τὴν ἀπώτερη ἐναρμόνιση τῆς πολιτείας ἢ τῆς ψυχῆς με τὴν κοσμικὴ τάξη, νομοτέλεια καὶ ἱεραρχία³⁴, ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν κριτήριό τῆς συγκρότησης

§10, KSA, τ. 5, σελ. 270-274), μελέτη τοῦ: «*Das Ressentiment im Aufbau der Moralen*» (1911-1914), στὸν τόμο: *Vom Umsturz der Werte. Abhandlungen und Aufsätze*, Bern und München ⁵1972, σελ. 33-147, ιδίως 37-68 («*Zur Phänomenologie und Soziologie des Ressentiments*»). Δυστυχῶς ἡ «φιλοσοφικὴ» αὐτὴ ἐργασία, ποὺ θίγει ἓνα ψυχοκοινωνικὸ πρόβλημα στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα ἐνδημικῶν διαστάσεων, — δὲν εὐτύχησε στὴν ἐλληνικὴ (ἀπὸ τὴν γαλλικὴ) μετάφρασή τῆς ἐκ μέρους τοῦ Κ. Παπαγιώργη: «*Ο μνηστῆρας ἀνθρώπου*», Ἀθῆνα 2002, ἐκδ. Ἰνδίκτος.

29. Νομ. XI, 935d 3.

30. Γιὰ τὴν σχέση ἐιδικά τοῦ Πλάτωνα καὶ τῆς Ἀκαδημίας με τὴν αττικὴ κωμῶδια τοῦ τετάρτου αἰῶνα, βλ. Glenn R. Morrow, *Plato's Cretan City. A historical interpretation of the Laws*, Princeton - New Jersey 1960, p. 372.

31. Νομ. XI, 936a 4.

32. Βλ. Νομ. VIII, 829 c: Ἐνα χωρίο, ὅπου παρουσιάζονται γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ο ἐπαινος (ἐγκώμιον) καὶ ο ψόγος ὡς τὰ καθοριστικὰ γιὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἠθικὴ καὶ Ἀγωγή ἐκεῖνα σχήματα ἐκφορᾶς κρίσεως, τὰ ὁποῖα διαμορφώνουν τὴν δημόσια εἰκόνα των πολιτῶν καὶ δη τῆς νεολαίας. Πρβλ. καὶ Ἰσοκρ. Ἀντ. §§ 304-305. Δες σχετικὰ Χ. Αποστολόπουλου, «Ἀντι-Πλάτων. Ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς ρητορικῆς στὸν Ἰσοκράτη», Β μέρος, στὸν τόμο: Κ. Βουδούρης (ἐκδ.), *Ρητορικὴ, Εὐκοινωνία, Πολιτικὴ καὶ Φιλοσοφία*, Ἀθῆνα 2002, σελ. 32 κ.ε.. Ἡ. Görgemanns, *Beiträge zur Interpretation von Platons Nomoi*, München 1960 (*Zetemata* 25), σελ. 19 (με περαιτέρω βιβλιογραφικὲς ἀναφορές).

33. Πρβλ. Νομ. I, 626 e - 628 d.

34. Βλ. Enno Rudolf (Hrsg.), *Polis und Kosmos. Naturphilosophie und politische Philosophie bei Platon*, Darmstadt 1996, ιδίως σελ. 26-42: T. Szlezák, «*Psyche - Polis - Kosmos*» καὶ σελ. 43-54: A. Laks, «*Platons legislative Utopie*».

και εφαρμογής των Πλατωνικών νόμων, οι οποίοι περιλαμβάνουν και διευθετούν το έργο της πρακτικής ζωής των ανθρώπων. Η εντακτική αυτή θεσμοθέτηση νοείται σε κάθε βήμα της ως πράξη καίριου εκπολιτισμού και εξανθρωπισμού, ως υπέρβση του πρωτογονισμού, όπως ακριβώς δείχνει η προσεκτική μελέτη του νόμου για την προσβλητική κακογλωσσία, που μόλις παραθέσαμε. Στους *Νόμους*, το τελεταίο του έργου, αναδεικνύεται έτσι ο παιδαγωγός Πλάτων, με μία πνευματική ενάργεια και επιβλητικότητα που δεν υστερεί διόλου εκείνης της *Πολιτείας*. Αντίθετα οι *Νόμοι* φαίνονται να υπερέχουν της *Πολιτείας*, ως προς την πληθωρικότητα της εμπειρίας ή την ωριμότητα της κρίσης, η οποία έχει αντληθεί από το βάθος μιας φιλοσοφικής παρατήρησης διαποτισμένης από οξύτατη, λεπτομερή ανάλυση της συνολικής περιοχής της ανθρώπινης δράσης³⁵.

Οι *καλοί* και *άξιοι* όμως πολίτες, όσοι δηλαδή επέτυχαν την αυτοκυριαρχία, πιστοί στην υπηρέσία του λογισμού ως του πλέον εξευγενισμένου ανθρώπινου «μετάλλου» που στοχεύει στο «βέλτιστον» και εκφράζεται με τον νόμο ακριβώς της πλατωνικής πολιτείας,—επιβλήθησαν προφανώς μέσα σ' ένα κινεώνα και ανταγωνισμό διαφόρων φυγοκέντρων δυνάμεων και ενστίκτων του εαυτού. Ο πόλεμος αναδεικνύεται έτσι σε συστατικό άξονα της όψιμης πολιτειολογίας του Πλάτωνα, εφόσον η συζήτηση που λαμβάνει χώρα στους «*Νόμους*» μεταξύ του Αθηναίου ξένου και των Λακεδαιμονίου Μεγίλλου και Κρητικού Κλεινία, εκπροσώπων αμφοτέρων του δωρικού δόγματος για τον πόλεμο, εκτείνεται από το πρόβλημα του διακρατικού πολέμου έως τον ακατάπαυστο αγώνα μεταξύ κοινωνικών ομάδων, μεταξύ ατόμων, μεταξύ των δυνάμεων μιας και της ίδιας ατομικής ψυχής. Στο δέκατο μάλιστα βιβλίο εκφράζεται από τον Κλεινία η ολοκληρωτική για τον πόλεμο άποψη, ότι κύριος σκοπός της πολιτικής είναι ο πόλεμος και η προπαρασκευή του³⁶. Η ιδιάζουσα πολιδυναμία του πλατωνικού διαλόγου, που αφήνει περιθώρια ερμηνείας ενός θέματος από διαφορετικές οπτικές γωνίες, δεν επιτρέπει ίσως την μονοσήμαντη υποστήριξη της πραγματιστικής αντίληψης του Κλεινία ή, αντίθετα, την ιδεαλιστική-αξιολογική απόρριψή της³⁷. Γεγονός παρα-

35. Βλ. ήδη C. Ritter, ο.π., III-VI (πρόλογος). Πρβλ. και H. Görgemanns, ο.π., 7-29, όπου ιδιαίτερη ανάλυση του εβδόμου, "παιδαγωγικού" βιβλίου των *Νόμων* και της σχέσης αυτού με την νεολαία. Για την έννοια της Παιδείας στους *Νόμους* δες επίσης την πρόσφατη ανακίνωση του John J. Cleary, «Paideia in Plato's Laws», στο S. Scolnicov and L. Brisson (ed.), *Plato's Laws: From Theory into Practice* (Proceedings of the VI Symposium Platonicum), Sankt Augustin 2003, σελ. 165-173.

36. Νόμ. X, 625 d e, 626 a b.

37. Πρβλ. και K. I. Δεσποτόπουλος, ο.π., σελ. 32-34· Angela Doll Dworin, *How the problem of war shapes Plato's Laws*, διδ. διατρ., 2004.

μένει πάντως ὅτι ὁ πόλεμος συμβάλλει αποφασιστικά στὴν ευρύτερη παιδαγωγική - πολιτική προοπτική τοῦ Πλάτωνα, καθὼς ὁριοθετεῖ τοὺς στόχους τῆς πολιτικῆς καὶ βοηθᾷ τοὺς Νόμους (μετὴν συστράτευση λ.χ. ἐναντίον τοῦ κοινού ἐξωτερικοῦ ἐχθροῦ) στὴν ἐπίτευξη τῆς ἐνότητος τῆς νέας ἰδανικῆς πολιτείας, ποὺ διόλου τυχαία φαίνεται νὰ ονομάζεται («*Μαγνησία*»), ἡ πόλις τῶν *Μαγνητίων*³⁸, ἡ πόλη δηλαδὴ ποὺ συνδέει μετὰ τοὺς νόμους τῆς καὶ συνέχει, —ὅπως οἱ μαγνήτες,— τοὺς πολίτες³⁹. Εἴ' ου καὶ ἡ αὐστηρότητα τοῦ Πλάτωνα πρὸς ὅ,τι διασπᾷ καὶ φέρνει ἀντιμέτωπους τοὺς πολίτες, ὅπως ἡ υβριστικὴ κακολογία.

2. Το ἠθικὸ προφίλ τοῦ Πλάτωνα προβάλλει ὁμως πολὺ ἐντονό καὶ στο δωδέκατο καὶ τελευταῖο βιβλίον τῶν *Νόμων*: Εἰδὼ γίνεται λόγος, στὴν ἀρχὴ ἤδη, γιὰ τὴν κλοπὴ καὶ υφαρπαγὴ τοῦ δημοσίου χρήματος: «Ἡ κλοπὴ χρημάτων μαρτυρεῖ νοοτροπία ποὺ δὲν ταιριάζει σὲ ἐλεύθερο πολίτη, ἡ ἀρπαγὴ δὲ σημαίνει ξεδιαντροπία. Ὅσο γιὰ τοὺς γιούς τοῦ Δία, κανεῖς τοὺς δὲν διέπραξε ποτὲ κάτι τέτοιο ἐμπορούμενος ἀπὸ δόλο ἢ βίαια διάθεση. Οὐδεὶς ἐπομένως δὲν θὰ πρέπει «ἐλαφρῶ τῇ καρδίᾳ» νὰ ξεγελιέται καὶ νὰ πείθεται ἀπὸ τοὺς ποιητὲς καὶ μερικoὺς ἄλλους μυθομανεῖς, ὅτι εἰν κλέβει ἢ ἀρπάζει δὲν διαπράττει ἀδίκημα, ἀλλὰ κάτι ποὺ κάνουν ἀκόμη καὶ οἱ θεοί. Καθότι τοῦτο δὲν ἰσχύει οὔτε καν ἐμπίπτει στὴν σφαῖρα τοῦ πιθανοῦ, ἀλλὰ ὅποιος παραβαίνει τὸν νόμο με τέτοιες ἐνέργειες δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι θεὸς ἢ παιδί τοῦ. Αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ γνωρίζει ὁ νομοθέτης πολὺ καλύτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ποιητὲς τοῦ κόσμου. Ὅποιος δέχεται τὶς ἀπόψεις μας λοιπόν, εὐτυχεῖ καὶ μακάρι νὰ συνεχίσει νὰ εὐτυχεῖ στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα· ὅποιος ὁμως δὲν πείθεται θὰ ἔχει στὸ εἶξή νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν ἀκόλουθο νόμο: Εἰάν κάποιος κλέπτει τὸ δημόσιο, θὰ ἔχει τὴν ἰδία ποινὴ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποσό ποὺ οικειοποιεῖται. Διότι ὅποιος κλέβει λίγα, κινεῖται μετὰ τὰ ἰδία κίνητρα, ἀπλῶς με μικρότερη ἐπιτυχία — σὲ σχέση με ἐκεῖνον ποὺ διαπράττει τὸ μείζον ἀδί-

38. Νομ. IX, 860e 6 καὶ XII, 946b 6.

39. Πρβλ. καὶ τὸν διάλογο *Ἰων* 533 κ.ε. ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐλκτική καὶ συνεκτική δύναμη τῆς λίθου *Μαγνήτις*, ἡ ὁποία στὸ σημεῖο αὐτὸ προβάλλεται γιὰ νὰ ἀπεικονίσει τὴν ματαδοτικότητα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ποιητῶν. Βλ. καὶ E. Heitsch, «Zwei Bemerkungen zu Platons Phaidros», στο: G.W. Most, H. Petersmann und A. M. Ritter (Hrsg.): *Philanthropia kai Eusebeia* [Festschrift für Albrecht Dihle], Göttingen 1993, σελ. 177 σημ. 17. Γιὰ τὴν υποτιθέμενη *Μαγνησία* στὴν Κρήτη, ὅπου διαδραματίζεται καὶ ὁ διάλογος (στὸν δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν Κνωσσὸ στὴν σπηλιὰ τοῦ Δία στὸν Ψηλορείτη), πρβλ. τὸ σχόλιο τοῦ Klaus Schöpsdau στὸ χωρίο IV, 704 c 5-7, στὴν μετάφραση τῶν *Νόμων* ἀπὸ τὸν ἴδιον: *Platon, Nomoi (Gesetze)*, Buch IV-VII, Göttingen 2003, σελ. 140 κ.ε. [Σειρά: E. Heitsch und C.W. Müller (Hrsg.), *Platon-Werke*, Band IX 2 (*Nomoi*), im Auftrag der Kommission für Klassische Philologie der Akademie der Wissenschaften und der Literatur zu Mainz].

κημα, οικειοποιούμενος μεγάλα ποσά που δεν του ανήκουν. Ο νόμος συνεπώς αξιώνει μια διαφοροποίηση του ύψους της ποινής που θα επιβληθεί με κριτήριο όχι το μέγεθος λ.χ. των κλοπιμαίων, αλλά την δυνατότητα να είναι κάποιος από τους δράστες ιάσιμος ή όχι. Εάν λοιπόν αχθεί στο δικαστήριο κάποιος ξένος ή κάποιος δούλος που έκλειψε το δημόσιο, θα πρέπει να κριθεί για το είδος της επιβαλλόμενης ποινής ή το ύψος του προστίμου με βάση την πιθανότητα να είναι ιάσιμο το παράπτωμά του. Ένας πολίτης, αντίθετα, αναθρεμμένος με την παιδεία την δική μας που θα συλληφθεί — επ' αυτοφώρῳ ή μη — να κλέβει ή να ληστεύει την πατρίδα του, θα πρέπει να τιμωρηθεί με τον θάνατο ως περίπτωση ανίατος»⁴⁰.

Μετά από μια σύντομη παρένθεση που αφορά την κατηγορηματική εξαίρεση της αναρχίας, της στερούμενης δηλ. ελέγχου και καθοδήγησης στάσης ζωής, από τον βίο όλων των ανθρώπων αλλά και «τῶν ὑπ' ἀνθρώπους θηρίων» (sic!)⁴¹, —Ο Πλάτων θίγει μάλιστα διεξοδικά και το κεφαλαιώδες για την πολιτεία ζήτημα της αρχής, ενώπιον της οποίας θα πρέπει να λογοδοτούν οι ἄρχοντες, οι εκτελεστικοί δηλ. αξιωματοῦχοι, στο τέλος της θητείας τους. Πρόκειται για τους εὐθύνους, εκείνους τους υπέρτατους λειτουργούς της πόλης που εὐθύνουν, που καθιστούν ευθύ, «ίσιον», ὅτι, ἡ ὅποιον «στράβωσεν» υπό το βάρος λ.χ. ενός αξιώματος που υπερέβαινε τις αντοχές του⁴². Η σημασία της αρχής αυτής των εὐθύνων ή εὐθυντῶν είναι ζωτικής σημασίας για την ύπαρξη και σωτηρία αυτής τούτης της πόλης, ἐφ' ὅσον από την ποιότητά τους εξαρτάται η ευημερία και προκοπή της πόλης ή η διάσπαση αυτής σε πολλές «πόλεις», ἥτοι αντιμαχόμενες παρατάξεις, με συνέπεια τον όλεθρο. «Διὸ δὴ δεῖ πάντως τοὺς εὐθύνους θαυμαστοὺς πᾶσαν ἀρετὴν εἶναι» (945e 2/3). Πρέπει, λοιπόν, να βρεθούν οι θεῖοι εκείνοι εὐθυνταὶ που θα σώσουν την πόλη των Μαγνήτων. Με κάθε λεπτομέρεια περιγράφεται στη συνέχεια

40. Νομ. XII, 941b 2 - 942a 4 (η μετάφραση δική μου). Πρβλ. και IX, 854 d e, όπου η ίδια διαφοροποίηση της ποινής ὅσον αφορά ξένους ή δούλους ἀφ' ενός και πολίτες ἀφ' ἑτέρου.

41. 'Οχι μόνο σε περίπτωση πολέμου, αλλά ἤδη και ἐν καιρῷ εἰρήνης πρέπει να μάθει κανείς ἀπὸ μικρὸ παιδί «ἀρχεῖν τε ἄλλων ἀρχεσθαι θ' ὑφ' ἑτέρων» (942c 8). Το σημαντικότερο είναι ὅντως ὅτι κανένας, ἄντρας ή γυναίκα, δεν επιτρέπεται να είναι αὐδότος («ἀυδαργός»: 942a 6). Πρέπει ἀντίθετα να προσέχουμε πάντοτε τον ἀρχηγό και να ακολουθοῦμε τις ἐντολές του κατὰ βῆμα: «Εκεῖνος θα κανονίζει κάθε πράξη μας, πότε πρέπει να στεκόμαστε, να βαδίζουμε, να γυμναζόμαστε, να λούμαστε, να τρώμε, να αναλαμβάνουμε καθήκοντα νυκτερινοῦ φρουροῦ ή ἀγγελιοφόρου». Με δύο λόγια, οφείλουμε να συνηθίσουμε την ψυχὴ μας να μὴ επιχειρεῖ, οὔτε καν να διανοεῖται, να πράξει κάτι χωρὶς τους ἄλλους (942c 1 κ.ε. τὸ χωρὶς τι τῶν ἄλλων πράττειν), διότι ο ἄθροός και κοινός βίος ἀποτελεῖ την καλύτερη ἐγγύηση για την σωτηρία και την νίκη στον πόλεμο (ibida).

42. Νομ. XII, 945 b κ.ε.

ο τρόπος εκλογῆς και η λειτουργία της εξελεγκτικής αυτής αρχῆς. Οἱ εὐθνοὶ κρίνουν, ἀπὸ κοινοῦ ἀλλὰ και κατὰ μόνας, τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἤσκησαν τὴν ἐξουσία οἱ ἀπερχόμενοι ἄρχοντες και ἀνακοινώνουν στὴν ἀγορὰ γραπτῶς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν τοὺς μαζί με τὴν πρότασή τους για τὶς ποινές που πρέπει να ἐπιβληθοῦν σε ὅσους δεν ἀναποκρίθηκαν στὶς υποχρεώσεις τοῦ ἀξιωματῶς τους. Για τα βαριά παραπτώματα μπορεί να προταθεῖ, μάλιστα, και ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου. Ὅσοι κριθοῦν ἑνοχοὶ ἔχουν τὴν δυνατότητα τῆς ἐφεσης, σε περίπτωση ὅμως που ἀποριφθεῖ ἡ ἐφεσὴ τους πρέπει τὸ δικαστήριο να ἐπιβάλλει τὴν διπλὴ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ποινὴ⁴³.

Οἱ εὐθνοὶ ἀπολαμβάνουν ὕψιστες τιμές ὅσο ζουν ἀλλὰ και ὅταν πεθάνουν, ἐφ' ὅσον θεωροῦνται ὅλοι ἱερεῖς τοῦ Ἀπόλλωνος και τοῦ Ἡλίου, στὸ τέμενος τῶν ὁποίων και διαμένουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς εξελεγκτικῆς τους θητείας. Κάθε χρόνο ἐκλέγεται ἀπὸ τὶς τάξεις τοὺς ἑνας ἀρχιερεῖς, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα φέρει ἡ συγκεκριμένη αὐτὴ χρονιά. Μετὰ τὸν θάνατό τους κηδεύονται, μέσα σε λευκὲς στολές, πανηγυρικά σε ἰδιαιτέρους τάφους, με ἐπευφημίες και ὕμνους που ψάλλει τὸ ἄνθος τῆς νεολαίας⁴⁴. Εἶναι δε χαρακτηριστικὸ τῆς ὑψηλῆς δημοκρατικῆς εὐαισθησίας και ἠθικῆς τοῦ Πλάτωνα, — τοῦ ὁποῖου ἡ μεγαλόπνευστη πολιτειολογία ἐν γένει ἔχει συχνὰ παρανοηθεῖ και υποτιμηθεῖ σε ἐξοργιστικὸ βαθμὸ⁴⁵, — τὸ γεγονὸς ὅτι και αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὑπάτη ἐξελεγκτικὴ ἀρχή, τὸ «ἀλας», οὕτως εὐπειν, τῆς πολιτείας, μπορεί να ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ οἰονδήποτε θελήσει (947 e 7 *γράφεσθαι μὲν τὸν βουλόμενον*) και να υποστεί τὸν νόμιμο ἐλεγχὸ ἀπὸ τα ἀρμόδια ἀνώτατα δικαστήρια, σε περίπτωση που κάποιον ἀνάξιο μέλος τῆς καταχρασθεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ και «ἐπιδείξῃ», ὅπως ἀναφέρεται στὸ πρωτότυπο κείμενο, «τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν» (ibida)⁴⁶, ὁπότε και καθαιρεῖται ἀπὸ τα πρωτεῖα και τὶς τιμές.

43. Νομ. XII, 946 d e.

44. Νομ. XII, 947 a-e.

45. Πρβλ. και Glenn R. Morrow, «Plato and the Rule of Law», στο: G. Vlastos (ed.), *Plato. A Collection of critical Essays*, Notre Dame/Indiana 1978, τομ. II, σελ. 144 κ.ε. — K. I. Δεσποτόπουλου, «Σχόλια στὴν Πολιτειολογία τοῦ Πλάτωνος», στὴν: «Φιλοσοφία» 2 (1972), σελ. 222 κ.ε. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα παρανόησης και ἰδεολογικῆς παρερμηνείας τοῦ Πλάτωνα ἀποτελεῖ τὸ βιβλίο τοῦ Δ. Μ. Σακκά, *Πλάτων. Μία κριτικὴ ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς-πολιτικῆς θεωρίας του*, Ἀθῆνα 1985.

46. Σε ἑντονα προβαλλόμενη ἀντίθεση πρὸς τὴν «θεία φύσιν» που ἀπαιτεῖται (945 c 2/3) για τὸ λειτουργήμα τοῦ εὐθύνου. Πρβλ. IX, 854a 1 «τὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀσθένειαν».